

Politeja

Nr 2(96/2), 2025, s. 189-205

<https://doi.org/10.12797/Politeja.22.2025.96.2.09>

Licencja: CC BY-NC-ND 4.0

Ewa SZCZEPANKIEWICZ-RUDZKA

Uniwersytet Jagielloński

ewa.szczepankiewicz@uj.edu.pl

WSPARCIE DEMOKRACJI I PRAW CZŁOWIEKA W POLITYCE ZAGRANICZNEJ FRANCJI¹

ABSTRACT

Support for Democracy and Human Rights in France's Foreign Policy

The article attempts to analyze French foreign policy in the area of supporting democracy and human rights, addressing a number of key research questions. First, it examines the international role France seeks to play in the world, and whether its designation in the literature as a cultural and normative power also includes the promotion of democratic values. Second, the article analyzes how the support and promotion of democracy are presented in France's foreign policy strategies and program documents. It also considers whether these actions can be classified as part of a „political model” or a „development model” of democracy promotion. Finally, the article investigates the subject matter and geography of France's pro-democratic policy, attempting to determine in which areas and regions France is actively engaged in promoting democratic values.

Keywords: democratization, soft power, governance, development aid

Słowa kluczowe: demokratyzacja, *soft power*, *governance*, pomoc rozwojowa

¹ Artykuł jest wynikiem badań prowadzonych w ramach projektu Horizon 2020 EU-SHAPEDEM. Zob. Rethinking and Reshaping the EU's Democracy Support in Its Eastern and Southern Neighbourhoods (nr grantu: 1059811; okres realizacji: 2022-2025).

WPROWADZENIE

Żyjemy w czasach trudnych dla demokracji. Co prawda, ta nie jest dana raz na zawsze, a zgodnie z teorią fal Samuela Huntingtona systemy liberalne mogą doświadczać autokratycznego regresu², niemniej w ostatnich latach obserwujemy wyraźny trend kryzysowy. Według Indeksu Demokracji sporządzanego przez Economist Intelligence Unit 2023 rok był najgorszy od czasu powstania rankingu, czyli od 2006 roku. Znamienne jest to, że tylko 7,8% z 165 państw może pochwalić się pełnym systemem demokratycznym (ang. *full democracy*), podczas gdy niemal 40% badanych państw kwalifikuje się do systemów autokratycznych lub częściowo autokratycznych³.

Paradoksalnie, pomimo spadku poziomu demokracji w ujęciu globalnym, działania na rzecz wsparcia wartości liberalnych – zarówno unilateralnie, ze strony poszczególnych państw, jak również organizacji międzynarodowych – nie ustają. Analiza raportów OECD, która prowadzi statystyki również w dziedzinie wsparcia wartości demokratycznych, jasno dowodzi, że w ostatnich 10 latach wsparcie w zakresie *governance* i społeczeństwa obywatelskiego utrzymywało się na stałym poziomie około 4 mld euro⁴. Wśród państw donatorów wspierających finansowo i technicznie procesy demokratyczne w działaniach zewnętrznych dominują państwa Europy Zachodniej – Niemcy, Szwecja, Holandia, które oprócz współpracy dwustronnej promują demokrację za pośrednictwem instytucji Unii Europejskiej. Państwa europejskie spoza UE aktywne na polu promocji wartości liberalnych to Norwegia, Szwajcaria i Wielka Brytania⁵.

Uwagę zwraca brak Francji w powyższym zestawieniu⁶, zwłaszcza biorąc pod uwagę fakt, że pod względem wysokości pomocy rozwojowej w ostatnich latach plasowała się ona na wysokiej pozycji wśród państw OECD (piąta w 2022 roku, czwarta w 2023 roku) i drugiej pozycji wśród państw członkowskich UE, zaraz po Niemczech⁷.

Zastanawiające jest również sytuowanie Francji wśród tych podmiotów państwowych, którzy nie mają określonych polityk ani strategii wspierania demokracji na zewnątrz. Taki wniosek wypływa choćby z raportu Europejskiego Partnerstwa na rzecz Demokracji, w którym pozostaje daleko w tyle za państwami UE, z których większość

² S.P. Huntington, *Trzecia fala demokratyzacji*, przeł. A. Dziurdzik, Warszawa 2009, s. 280-288.

³ *Democracy Index 2023. Age of conflict*, Economist Intelligence Unit, 2024, [online] <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2023/>, 17 XII 2024.

⁴ *Development Initiatives*, OECD Creditor System, Statista, [online] <https://devinit.org/who-we-are/?nav=header>.

⁵ E. Mantoïu, *Unfolding Trends in European Democracy Support*, European Democracy Hub, 27 III 2024, [online] <https://europeandemocracyhub.epd.eu/unfolding-trends-in-european-democracy-support/>, 17 XII 2024.

⁶ Tamże.

⁷ *French Official Development Assistance in Figures*, Ministère de l'Europe et des Affaires Étrangères, [online] <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/french-foreign-policy/development-assistance/french-official-development/>, 17 XII 2024; *Ranking of the Largest Development Aid Donors in 2022*, [online] <https://www.statista.com/statistics/263287/ranking-of-the-largest-development-aid-donors/>, 17 XII 2024.

posiada wyraźną politykę zagraniczną lub w których wsparcie dla demokracji jest integralną częścią polityki rozwoju⁸.

Ze względu na swoją historyczną spuściznę, w tym Rewolucję Francuską i Deklarację Praw Człowieka z 1789 roku, Paryż aspiruje do roli potęgi normatywnej na świecie. Piąta Republika potwierdziła swoje zaangażowanie w prawa człowieka, odwołując się do Deklaracji w preambule Konstytucji, a w 1971 roku Rada Konstytucyjna nadała jej rangę wartości konstytucyjnej.⁹ Deklaracja definiuje „naturalne i niezbywalne” prawa, takie jak wolność, własność, bezpieczeństwo, opór wobec ucisku, równość wobec prawa oraz zasadę podziału władzy¹⁰.

W artykule przyjęto hipotezę badawczą, zgodnie z którą Francja – wbrew deklarowanym ambicjom bycia potęgą normatywną – nie posiada wyraźnej polityki zagranicznej w dziedzinie wsparcia demokracji. Działania promujące wartości liberalne zwłaszcza z zakresu praw człowieka prowadzone są w ramach publicznej pomocy rozwojowej (fr. *aide publique au développement*). W celu udowodnienia powyższej hipotezy w artykule postawiono następujące pytania badawcze:

1. Jaka jest międzynarodowa rola międzynarodowej Francji? Czy pod przypisywanym jej w literaturze przedmiotu desygnatem potęgi normatywnej mieści się promocja wartości demokratycznych w polityce zagranicznej?
2. Jak w strategiach i dokumentach programowych francuskiej polityki międzynarodowej ujmowane jest wsparcie i promocja demokracji? Czy działania w tym zakresie kwalifikują się do „modelu politycznego” czy „modelu rozwojowego” wsparcia wartości liberalnych?
3. Jak wygląda zakres przedmiotowy polityki prodemokratycznej Francji?

W artykule zastosowano metodę analizy historycznej i systemowej, opierając się na dokumentach rządowych i źródłach wtórnych. Wprowadzono także elementy badań ilościowych, polegających na analizie statystyk dotyczących francuskiej pomocy rozwojowej.

Ramy czasowe opracowania wyznaczają lata 2016-2023. Przyjęcie takiej cezurę czasowej pozwala prześledzić obecne trendy w polityce wsparcia i promocji demokracji. Oprócz tego w roku 2016 do sektorów pomocy rozwojowej, w których aktywna jest Francja, dokooptowano sektor *gouvernance*, co świadczyć może o uwzględnieniu/uwypukleniu tematyki wartości i instytucji demokracji w oficjalnej pomocy rozwojowej.

⁸ *Democracy Abroad. Different European Approaches to Supporting Democracy. A Comparative Review of the Democracy Support Policies of Different European States*, European Partnership for Democracy, III 2019, [online] <https://epd.eu/content/uploads/2023/08/Democracy-Abroad-Different-European-Approaches-to-Supporting-Democracy.pdf>.

⁹ *Droits de l'Homme*, Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères, [online] <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/politique-etrange-de-la-france/droits-de-l-homme/>, 17 XII 2024.

¹⁰ Tamże.

MIEJSCE WARTOŚCI DEMOKRATYCZNYCH WE FRANCUSKICH KONCEPCJACH *SOFT POWER*

Pojęcie potęgi państwa tradycyjnie wiąże się z jego siłą militarną, gospodarką oraz kontrolowanymi terytoriami. Czynniki te były głównymi kryteriami, według których oceniano się wpływ danego państwa na arenie międzynarodowej.

Globalizacja, rewolucja technologiczna i wielobiegunowość świata doprowadziły do konieczności rewizji tradycyjnych definicji potęgi i wpływów. W obliczu zachodzących zmian Francja przez dziesięciolecia uznawana za potęgę w klasycznych kategoriach, musiała poszukiwać nowych źródeł siły, by prowadzić skuteczną politykę międzynarodową. Wraz ze zmianami geopolitycznymi oraz pojawieniem się nowych czynników kształtujących potęgę ewoluował również sposób, w jaki Francja postrzegała siebie jako globalnego gracza i określała własną pozycję na arenie międzynarodowej.

W latach 70. XX wieku prezydent Valéry Giscard d'Estaing określił Francję mianem *wielkiej średniej potęgi*. Określenie to również obecnie kształtuje francuski dyskurs polityczny oraz tożsamość w stosunkach międzynarodowych¹¹. Niezmienną ambicją Piątej Republiki jest zapewnienie „promieniowania Francji” (fr. *rayonnement de la France*) gwarantującej jej globalny wpływ i prestiż na arenie międzynarodowej¹².

Budowie wizerunku lidera łączącego tradycyjne dziedzictwo z nowoczesnymi strategiami wpływu służą koncepcje potęgi typu *soft power* czy potęgi normatywnej, która w przypadku francuskiej polityki zagranicznej przybiera różne wymiary. Zgodnie z koncepcją opracowaną przez Josepha Nye'a¹³ w latach 90. XX wieku *soft power* odnosi się do zdolności państwa do realizowania swoich interesów w relacjach międzynarodowych nie poprzez środki przymusu i siły, lecz za pomocą umiejętności przyciągania i integracji wokół norm, wartości kulturowych, prowadzenia polityki zagranicznej w poszanowaniu multilateralizmu i prawa międzynarodowego¹⁴.

Podstawą francuskiej strategii *soft power* jest dyplomacja kulturowa, która odgrywa kluczową rolę w promowaniu zarówno materialnych, jak i niematerialnych aspektów kultury francuskiej. W jej ramach szczególny nacisk kładzie się na propagowanie języka francuskiego, dziedzictwa historycznego oraz wartości i norm wywodzących się z tradycji rewolucji francuskiej¹⁵.

¹¹ M. Vaïsse, *Une puissance moyenne?*, [w:] *La France, une puissance contrariée. L'état du monde*, red. B. Badie, Paris 2021, s. 95-102.

¹² M. Lefebvre, *La puissance*, [w:] *La politique étrangère de la France*, red. M. Lefebvre, Paris 2019, s. 71.

¹³ J.S. Nye Jr., *Soft Power. The Means to Success in World Politics*, New York 2004.

¹⁴ C. Lord, *Diplomatie publique et soft power*, „Politique Américaine” 2005, no. 3, s. 61-62.

¹⁵ Przyjęcie w 1789 roku Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela stanowiło przełomowy moment w historii Francji, trwale osadzając wartości, takie jak prawa człowieka i demokracja jako fundamenty polityki wewnętrznej. Deklaracja definiuje „naturalne i niezbywalne” prawa, takie jak wolność, własność, bezpieczeństwo oraz prawo do oporu wobec ucisku, a także uznaje zasadę równości wobec prawa, sprawiedliwości oraz podziału władzy. Te nieodzowne elementy systemu demokratycznego stanowią również integralną część francuskiej tożsamości międzynarodowej i są aktywnie promowane na zewnątrz. Zob. *French Official Development...*

Dyplomacja kulturowa Francji realizowana jest na wielu poziomach, często wykraczając poza tradycyjne ramy bilateralne. Centralną platformą w tej strategii jest Międzynarodowa Organizacja Frankofonii (*Organisation Internationale de la Francophonie*, OIF). Organizacja ta, licząca 56 państwa członkowskie, 32 stowarzyszone i 5 państw obserwatorów, promuje nie tylko język francuski, ale także wartości demokratyczne oraz prawa człowieka. OIF integruje byłe kolonie francuskie, gdzie język francuski zachował status języka urzędowego, a także państwa, w których pełni on funkcję wiodącego języka obcego¹⁶.

Pomimo oskarżeń o neokolonialny charakter ciążących na wizerunku OIF od czasu dekolonizacji organizacja zdołała wypracować spójny model działania. Jak zauważa Calmy-Rey w *trudnym kontekście postkolonialnym oraz intensyfikacji procesów globalizacyjnych na świecie*, OIF zbudowała tożsamość, która nadaje sens jej ambicjom i działaniom¹⁷. Wartością dodaną działań organizacji jest jej zaangażowanie w promocję uniwersalnych wartości, takich jak prawa człowieka i demokracja¹⁸.

Obecnie modelem francuskiej koncepcji siły normatywnej (*soft power*) jest polityka wpływu (fr. *politique d'influence*). W programowym dokumencie Mapa drogowa wpływu¹⁹, zaprezentowanym przez Ministerstwo Europy i Spraw Zagranicznych w 2019 roku, polityka wpływu definiowana jest jako odrębny element polityki zagranicznej oraz nowy filar międzynarodowych działań Francji, polegająca na miękkiej perswazji, uwodzeniu, a nawet manipulacji, w kontrze do polityki siły opartej na przymusie. W dokumencie podkreślono, że:

*Celem francuskiej i europejskiej dyplomacji jest budowa nowego humanizmu, którego XXI wiek potrzebuje – humanizmu reagującego na wyzwania technologiczne, środowiskowe i geopolityczne, a jednocześnie wiernego swojemu historycznemu fundamentowi: uniwersalnemu wymogowi poszanowania człowieka, jego godności i praw*²⁰.

Zgodnie z wytycznymi Mapy drogowej wpływu w marcu 2023 roku przyjęto pierwszą Strategię wpływu Francji poprzez prawo²¹. Strategia ta jeszcze dobitniej podkreśla

¹⁶ *Organisation Internationale de la Francophonie*, [online] <https://www.francophonie.org/qui-sommes-nous-5>, 17 XII 2024.

¹⁷ M. Calmy-Rey, *La Francophonie dans la gouvernance mondiale*, „Géoéconomie” 2010, vol. 55, no. 4, s. 31-37, [online] <https://shs.cairn.info/revue-geoeconomie-2010-4-page-31?lang=fr&ref=doi>, 17 XII 2024.

¹⁸ W 2000 roku OIF przyjęła Deklarację z Bamako o praktykach demokracji, prawach człowieka i wolnościach w przestrzeni frankofońskiej. Jest to kluczowy instrument normatywny, który stanowi punkt odniesienia dla działań w zakresie pokoju, demokracji i ochrony praw człowieka. Deklaracja ta została później uzupełniona o kolejne dokumenty: Deklarację z Saint-Boniface dotyczącą bezpieczeństwa ludzkiego i zapobiegania konfliktom z 2006 roku, oraz Deklarację Paryską o prawie i sprawiedliwości z 2008 roku. Zob. M. Calmy-Rey, *La Francophonie...*; Ch. Traisnel, *La Francophonie, entre langue partagée et espace de négociation politique*, „Hermès”, 2015, vol. 71, no. 1, s. 122-129.

¹⁹ *Feuille de route de l'influence, Etude et rapport*, Ministère de l'Europe et des Affaires Etrangères, 1 I 2019, [online] https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/feuille-de-route-influence_print_dcp_v6_cle8f2fa5.pdf, 17 XII 2024.

²⁰ Tamże, s. 4.

²¹ *Stratégie d'influence par le droit 2023-2028*, Ministère de l'Europe et des Affaires Etrangères, [online] https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/strategie_d_influence_par_le_droit_2023-2028_cle822128.pdf, 17 XII 2024.

uniwersalny charakter praw człowieka i francuską misję ich szerzenia w świecie, zgodnie z normami i zasadami prawa międzynarodowego. Jak czytamy w dokumencie, *Europa, z Francją w jej centrum, odgrywa kluczową rolę w promowaniu międzynarodowego porządku opartego na prawie, zapewnianiu międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa oraz koncepcji prawa zakorzenionej w uniwersalnych wartościach demokratycznych, w tym praw człowieka*²².

FRANCUSKI MODEL WSPIERANIA DEMOKRACJI WPISANY W POLITYKĘ POMOCY ROZWOJOWEJ

W ostatnich latach wyłoniły się dwa odrębne podejścia do wspierania demokracji na arenie międzynarodowej: podejście polityczne i podejście rozwojowe. Różnią się one pod względem podstawowych założeń dotyczących demokracji i procesu demokratyzacji, a także stosowanych metod ich promocji²³. Można je porównać w kilku aspektach, m.in. ze względu na rodzaj wartości, którą przypisują demokracji, oraz preferowane metody wspierania jej na zewnątrz.

Podstawą podejścia politycznego promocji demokracji jest definicja demokracji zaproponowanej przez Roalda Dahla. Kładzie ona nacisk na znaczenie wolnych i konkurencyjnych wyborów oraz na poszanowanie praw politycznych i obywatelskich, które umożliwiają obywatelom aktywny udział w demokratycznych procesach politycznych²⁴. Zwolennicy tego typu promowania demokracji uzupełniają dahlowski rdzeń tzw. demokracji wyborczej o dodatkowe cechy instytucjonalne, takie jak: niezależne sądownictwo, parlament czy wolne media, które są kluczowe dla funkcjonowania demokracji²⁵.

W politycznej koncepcji promocji demokracji działania polegają w głównej mierze na wspieraniu demokratów w danym państwie (czyli aktorów uznawanych za takich przez zewnętrznych zwolenników demokracji).

Cel ten można realizować za pomocą bezpośredniego wsparcia dla aktorów politycznych – partii politycznych i organizacji społeczeństwa obywatelskiego w postaci szkoleń, doradztwa, wsparcia technicznego lub finansowego²⁶.

Podejście rozwojowe rozszerza definicję demokracji. Podkreśla się w niej nie tylko ważkość procedur politycznych oraz praw politycznych i obywatelskich, ale również

²² Tamże, s. 3.

²³ T.A. Börzel, T. Risse, *Venus Approaching Mars? The European Union's Approaches to Democracy Promotion in Comparative Perspective*, [w:] *Promoting Democracy and the Rule of Law: American and European Strategies*, red. A. Magen, T. Risse, M.A. McFaul, London 2009, s. 34-60, [online] https://link.springer.com/chapter/10.1057/9780230244528_2, 17 XII 2024.

²⁴ R. Dahl, *Demokracja i jej krytycy*, przeł. S. Amsterdamski, Kraków 1995.

²⁵ T. Carothers, *Democracy assistance. Political vs. developmental?*, „Journal of Democracy” 2009, vol. 20, no. 1, s. 6, 7, [online] <https://www.journalofdemocracy.org/wp-content/uploads/2012/03/Carothers-20-1.pdf>, 17 XII 2024.

²⁶ Tamże, s. 7.

praw ekonomicznych, takich jak dobrobyt i sprawiedliwość społeczna. W konsekwencji promowanie demokracji polega na wspieraniu rozwoju społeczno-ekonomicznego oraz wzmacnianiu zdolności instytucjonalnych państwa w zakresie *good governance*. Jak zauważa T. Carothers, *państwa kierujące się podejściem rozwojowym w promocji demokracji, często łączą działania na rzecz demokracji z ochroną praw człowieka, a czasem postrzegają promowanie demokracji jako element szerszych działań na rzecz tych praw*²⁷.

Podkreślanie praw człowieka, które są uważane za uniwersalne i mocnoiej zakorzenione w międzynarodowych normach prawnych niż demokratyczne instytucje, jest też w tym podejściu – w odróżnieniu od modelu politycznego – łatwiejsze do obrony przed zarzutami o ingerencję zewnętrzną²⁸.

Nie wchodząc w rozważania nad zasadnością dwóch powyższych modeli, warto zastanowić się nad tym, który z nich, i czy w ogóle, jest praktykowany we Francji. Analiza dokumentów strategicznych polityki zagranicznej Francji z ostatnich 10 lat pozwala wysunąć dwa podstawowe wnioski. Po pierwsze, wybrzmiewa w nich zaangażowanie w promocję praw człowieka. Po drugie, wspieranie demokracji odbywa się za pośrednictwem kanałów pomocy rozwojowej.

W pierwszym z analizowanych dokumentów termin „demokracja” pojawia się 30 razy, ale nigdy nie występuje w kontekście jej wspierania lub promowania na zewnątrz. Zamiast tego podkreślono zobowiązanie do zasad praworządności i praw człowieka, ale w kontekście współpracy w Unii Europejskiej i wobec państw członkowskich UE²⁹.

Jeśli chodzi o relacje z państwami trzecimi, demokracja nie jest wspomniana w tak szerokim zakresie. W krótkim akapicie zatytułowanym „Demokracja i prawa człowieka” wskazano natomiast na uniwersalny i niepodzielny charakter praw człowieka, zobowiązanie do ich integracji w relacjach międzynarodowych, dążenie do osiągnięcia konsensusu w kwestii ich uniwersalności w relacjach Północ–Południe oraz działania na rzecz budowy silnego międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka.

Deklaracja promocji praw człowieka zostaje ujęta także w dokumentach przytaczanych już wcześniej, czyli w Mapie drogowej wpływu z 2019 roku oraz w Strategii wpływu Francji poprzez prawo z 2023 roku. Wskazują one na rolę Francji jako europejskiego lidera w szerzeniu uniwersalnych wartości demokratycznych. W żadnym z powyższych dokumentów nie sprecyzowano natomiast, o jakie wartości chodzi i jakimi instrumentami miałyby być one realizowane. Więcej informacji na ten temat przyniosą kolejne strategie z zakresu polityki zagranicznej Francji. Należą do nich: Francuska strategia humanitarna (2018-2022); Strategia Zapobieganie, Odporność i Trwały Pokój; Międzynarodowa Strategia Francji na rzecz Równości Kobiet i Mężczyzn (2018-2022); Prawa człowieka i rozwój. Współpraca Rozwojowa oparta na Prawach Człowieka z 2019 roku. Podkreślają one przywiązanie Piątej Republiki do praw człowieka i ich

²⁷ Tamże, s. 8.

²⁸ Tamże, s. 10-12.

²⁹ *La France et l'Europe dans le monde. Le livre blanc sur la politique étrangère et européenne de la France 2008-2020*, [online] <https://www.vie-publique.fr/files/rapport/pdf/084000459.pdf>, 17 XII 2024.

promocji. Ponadto ich analiza prowadzi do wniosku, że francuska polityka wspierania demokracji osadzona jest w modelu rozwojowym.

Wiązanie rozwoju gospodarczego z demokracją nie jest nowym podejściem we francuskiej polityce zagranicznej. Dialektyka demokracja-rozwoj pojawia się w dyskursie publicznym na początku lat 90. W przemówieniu wygłoszonym w czerwcu 1990 roku podczas szczytu francusko-afrykańskiego prezydent François Mitterrand przedstawił wizję, w której demokracja była postrzegana jako fundament zarówno stabilności politycznej, jak i rozwoju gospodarczego w państwach afrykańskich współpracujących z Francją³⁰. Mitterrand podkreślił współzależność demokracji, wzrostu gospodarczego i postępu społecznego, sugerując, że elementy te wzajemnie się uzupełniają³¹.

Podejście to znalazło jednoznaczne potwierdzenie w dokumencie orientacyjnym polityki współpracy rozwojowej Na rzecz demokratycznego zarządzania z 2003 roku³². Zaznaczono w nim, że *demokracja, wzrost gospodarczy i postęp społeczny są ze sobą splecione i wzajemnie się wzmacniają*³³.

Warto zauważyć, że dokument ma charakter deklaracyjny; wyznaczył on jednakże kierunki działania na kolejne lata. Analiza obecnych dokumentów i strategii rządowych pozwala stwierdzić, że elementy wspierania demokracji w przypadku Francji współgrają z jej polityką pomocy rozwojowej. Podobnie jest odnośnie do czterech wcześniej wymienionych strategii [Francuska strategia humanitarna (2018-2022); Strategia Zapobieganie, Odporność i Trwały Pokój; Międzynarodowa Strategia Francji na rzecz Równości Kobiet i Mężczyzn (2018-2022); Prawa człowieka i rozwój. Współpraca Rozwojowa oparta na Prawach Człowieka z 2019 roku].

O ile wszystkie cztery dokumenty strategiczne zawierają elementy, które łączą pomoc rozwojową i humanitarną z elementami wsparcia instytucji demokratycznych, efektywnego rządu i państwa prawa, o tyle dwa z nich w wyraźny sposób podkreślają kontinuum procesu wzrostu gospodarczego i rozwoju społecznego oraz demokracji.

Pierwszym dokumentem programowym zawierającym elementy promocji demokracji jest strategia Prawa człowieka i rozwój. Współpraca Rozwojowa oparta na Prawach Człowieka z 2019 roku³⁴. Podkreślono w niej nierozzerwalny związek między osiąganiem Celów Zrównoważonego Rozwoju (SDG) a prawami człowieka. Cele Zrównoważonego Rozwoju, tzw. Agenda 2030, przyjęta w ramach ONZ w 2015 roku, ustanowiła 17 priorytetów rozwoju (SDG), które zastąpiły Milenijne Cele Rozwoju, kładąc nacisk na walkę z ubóstwem, postęp społeczny, redukcję nierówności. Pojawiły się w niej elementy tzw. rozwoju ludzkiego (ang. *human development*), wskazując

³⁰ P. Marchesin, *Démocratie et développement*, „Revue Tiers Monde” 2004, no. 179, s. 491.

³¹ Tamże.

³² *Le ministère de l'Europe et des Affaires étrangères en bref*, [online] https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/fr_meae-en-bref-2024_cle02c7f8.pdf, 17 XII 2024.

³³ Tamże.

³⁴ *Droits humains et développement. Une approche de la coopération au développement fondée sur les droits humains*, [online] https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/droits_humains_fr_cle04c451.pdf, 17 XII 2024.

na konieczność gwarancji sprawiedliwości społecznej, *good governance*, zasad państwa prawa. Tym samym cele rozwojowe poszerzone o elementy demokracji i państwa prawa promowane są kanałami współpracy gospodarczej i humanitarnej³⁵. Uwagę zwraca cel 16 – pokój, sprawiedliwość i silne instytucje, a także cel 5 – równouprawnienie kobiet. W obu celach, choć nie wprost, mowa jest o instytucjach i wartościach demokratycznych, których realizacja jest nieodzownym etapem na drodze osiągnięcia celów Agendy, której horyzont wyznaczono na rok 2030.

Francja, powołując się na Cele Zrównoważonego Rozwoju w swoim strategicznym dokumencie dotyczącym pomocy rozwojowej, niejako zobowiązuje się także do współpracy w dziedzinie promocji wartości demokratycznych³⁶.

Stwierdzenie to jest o tyle zasadne, że w literaturze przedmiotu dotyczącej francuskiej pomocy rozwojowej podkreślane jest, jakoby wspieranie demokracji stanowiło 18, ukryty lub pominięty cel Agendy 2030³⁷. Autorzy J. Naudet, M. Trichet, R. Rioux zauważają, że dokument przyjęty przez ONZ w 2015 roku rozpoczyna się przedstawieniem wizji świata, w którym *demokracja, good governance, rządy prawa oraz sprzyjające środowisko na poziomie krajowym i międzynarodowym są kluczowe dla zrównoważonego rozwoju, obejmującego trwałą i inkluzywny wzrost gospodarczy, rozwój społeczny, ochronę środowiska oraz eliminację ubóstwa i głodu*.

Jednak w 17 celach i 169 zadaniach, które składają się na tę agendę, demokracja – w przeciwieństwie do innych elementów wspólnej wizji świata – nie jest już *explicite* wspomniana. Tym samym 18 cel zrównoważonego rozwoju (demokracja) „zagubił się w drodze”, ale jego duch i obowiązek realizacji pozostał³⁸.

W kontekście demokratyzacji poprzez rozwój i cele Agendy 2030 uwagę zwraca cel 5 – równouprawnienie kobiet. Upodmiotowienie kobiet na wszystkich poziomach, tym gospodarczym, społecznym i politycznym, jest nieodzownym elementem rozwoju i sprawiedliwości społecznej.

Dyplomacja feministyczna czy feministyczna polityka zagraniczna³⁹ (oba te określenia znajdują zastosowanie w dokumentach rządowych) stawia Francję w gronie

³⁵ Agenda 2030 na rzecz zrównoważonego rozwoju została zainicjowana podczas szczytu ONZ w Nowym Jorku 25-27 września 2015 roku, a jej głównym celem było wykorzenienie ubóstwa we wszystkich jego przejawach. Składa się ona z 17 Celów Zrównoważonego Rozwoju (SDGs) oraz 169 powiązanych z nimi celów szczegółowych, które mają zostać osiągnięte do 2030 roku. Cele te i związane z nimi zadania mają stawić czoła globalnym wyzwaniom, przed którymi stoi świat, poprzez kompleksowe i spójne podejście do wszystkich aspektów zrównoważonego rozwoju. Zob. *The 17 Goals*, United Nations, [online] <https://sdgs.un.org/goals>, 17 XII 2024.

³⁶ *Qu'est-ce que l'aide publique au développement?*, Le ministère de l'Économie, des Finances et de la Souveraineté industrielle et numérique, [online] <https://www.economie.gouv.fr/cedef/aide-publique-au-developpement>, 17 XII 2024.

³⁷ J. Naudet, M. Trichet, R. Rioux, *Le 18ème ODD? Démocratie, développement et aide internationale*, „Policy Paper” 2024, no 15, AFD, [online] <https://www.afd.fr/fr/ressources/le-18e-odd-democratie-developpement-et-aide-internationale>, 17 XII 2024.

³⁸ Tamże.

³⁹ *Diplomatie féministe*, Ministère de l'Europe et des Affaires Étrangères, [online] <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/politique-etrangere-de-la-france/diplomatie-feministe/>, 17 XII 2024.

nielicznych państw prowadzących aktywne działania w kierunku równouprawnienia płci⁴⁰.

Dokumentem strategicznym określającym francuską dyplomację feministyczną jest Międzynarodowa Strategia Równości między Kobietami i Mężczyznami, przyjęta w 2018 roku⁴¹. Strategia ta definiuje pięć obszarów priorytetowych w polityce zagranicznej Francji:

1. dostęp do edukacji, gwarancja praw z zakresu zdrowia seksualnego i reprodukcyjnego;
2. dostęp do zasobów ekonomicznych i gwarancja godnych warunków pracy;
3. równość wobec prawa i ochrona przed wszelkimi formami przemocy;
4. gwarancja partycypacji w gospodarce, polityce i podejmowaniu decyzji społecznych;
5. równy udział w procesach z zakresu pokoju i bezpieczeństwa⁴².

PROMOCJA DEMOKRACJI W PRAKTYCE

Korelacja wspierania wartości liberalnych z polityką rozwojową uzasadnia prześledzenie kanałów i dziedzin współpracy na rzecz rozwoju.

We Francji ta dziedzina polityki leży w gestii dwóch ministerstw: Ministerstwa Europy i Spraw Zagranicznych oraz Ministerstwa Gospodarki, Finansów i Przemysłu. Resorty wspólnie nadzorują działania Międzyresortowego Komitetu Współpracy Międzynarodowej i Rozwoju (CICID), który od momentu utworzenia, tj. od 1998 roku, określa kierunki francuskiej polityki pomocy rozwojowej⁴³.

Międzyresortowy Komitet Współpracy Międzynarodowej i Rozwoju w lutym 2018 roku zdefiniował pięć priorytetowych obszarów działań. Są to:

1. stabilność międzynarodowa i zwalczanie słabości państw;
2. edukacja, szkolenia i integracja zawodowa;
3. przeciwdziałanie zmianom klimatu;
4. równość płci;
5. zdrowie.

O ile elementów promocji demokracji w duchu silnych instytucji i państwa prawa można by się doszukiwać w obszarze pierwszym, o tyle zwalczanie słabości państw oraz współpraca w zakresie wsparcia demokracji nie są zdefiniowane wprost.

⁴⁰ Francja jest jednym z siedmiu państw na świecie, które wyraźnie przyjęły feministyczną politykę zagraniczną. Zob. szerzej: L. Thompson, S. Ahmed, T. Khokar, *Defining Feminist Foreign Policy*, International Center for Research on Women, [online] https://www.icrw.org/wp-content/uploads/2022/01/FFP-2021Update_v4.pdf, 17 XII 2024.

⁴¹ *Stratégie internationale de la France pour l'égalité entre les femmes et les hommes (2018-2022)*, Ministère de l'Europe et des Affaires Étrangères, https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/strategie_internationale_egalite_femmes-hommes_web_cle089345.pdf, 17 XII 2024.

⁴² Tamże.

⁴³ *Le Comité interministériel de la coopération internationale et du développement (CICID)*, Ministère de l'Économie des Finances et de l'Industrie, [online] <https://www.tresor.economie.gouv.fr/tresor-international/l-aide-au-developpement/le-comite-interministeriel-de-la-cooperation-internationale-et-du-developpement-cicid>, 17 XII 2024.

Istotną zmianę w tej kwestii wnosi Ustawa nr 2021-1031 o solidarności rozwojowej i walce z globalnymi nierównościami z 4 sierpnia 2021 roku. Tekst uszczegóławia wytyczne CICID, grupując działania współpracy rozwojowej w trzy główne tematy:

1. Klasyczne cele pomocy rozwojowej: eliminacja ubóstwa, walka z brakiem bezpieczeństwa żywnościowego i niedożywieniem, działania w obszarze edukacji i zdrowia;
2. Prawa człowieka, praworządność i demokracja, w tym promocja języka francuskiego;
3. Ochrona zasobów wspólnych, ochrona środowiska⁴⁴.

Instytucją odpowiedzialną za realizację wytycznych CICID jest Francuska Agencja Rozwoju (AFD). Agencja odpowiada za projektowanie polityki pomocy rozwojowej oraz jej niemal całkowitą realizację. W jej skład wchodzi dwie organizacje/instytucje partnerskie: Proparco, finansująca sektor prywatny, oraz Expertise France, zajmująca się doradztwem technicznym⁴⁵.

Francuska pomoc rozwojowa obejmuje działania zdefiniowane w 21 sektorach aktywności, które mają prowadzić do 4 transformacji współczesnych społeczeństw. Transformacja polityczna i obywatelska jest czwartą z nich (zob. tabela 1)⁴⁶.

Analiza celów pomocy rozwojowej pokazuje, że wspieranie procesów demokratyzacji w państwach beneficjentkach głównie przejawia się w sektorze rządzenia (*governance*). Ta nowa kategoria współpracy sektorowej została utworzona w ramach mandatu CICID w 2016 roku i jest głównym instrumentem wsparcia procesów z zakresu praw człowieka, *good governance* i państwa prawa.

W 2023 roku wsparcie rozwojowe sektora *governance* koncentrowało się na realizowaniu projektów w czterech głównych obszarach. Pierwszym z nich było budowanie bardziej otwartych i solidarnych społeczeństw, promowanie żywotności demokracji, przejrzystości działań publicznych, otwartości przestrzeni obywatelskiej oraz prawa do rzetelnej informacji. Inicjatywy w tym zakresie stanowiły w 2023 roku około 6% całkowitego budżetu kategorii *governance*, co odpowiadało kwocie 107 mld euro⁴⁷.

Drugim priorytetem było wzmacnianie rządów prawa i działań publicznych. W ramach tego obszaru skupiono się na wspieraniu transformacji administracji publicznej, zapewnieniu dostępu do usług publicznych na wszystkich poziomach oraz poprawie

⁴⁴ Ustawa z 4 sierpnia 2021 roku przewiduje również zwiększenie budżetu, dzięki czemu Francja powinna przeznaczyć 0,55% swojego dochodu narodowego brutto (GNI) na ODA w 2022 roku i, jeśli to możliwe, 0,7% w 2025 roku. Priorytetowo traktowane są kraje najsłabiej rozwinięte (LDC), w tym 19 państw, które Francja zamierza wspierać w szczególny sposób. Są to głównie byłe kolonie w Afryce, Azji Północnej oraz Afryce Subsaharyjskiej, a także dwa państwa w Azji Południowo-Wschodniej. Zob. *La loi de programmation relative au développement solidaire et à la lutte contre les inégalités mondiales*, [online] https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/20210720_brochure_loi-developpement_cle02148f.pdf, 17 XII 2024.

⁴⁵ Le Groupe Agence Française de Développement, [online] <https://www.afd.fr/fr/le-groupe-agence-francaise-de-developpement>, 17 XII 2024.

⁴⁶ *Nos domaines d'action*, Le Groupe Agence Française de Développement, [online] <https://www.afd.fr/fr/nos-domaines-action>, 17 XII 2024.

⁴⁷ *Gouvernance – Bilan d'activité 2023*, AFD Groupe, [online] <https://www.afd.fr/fr/ressources/gouvernance-bilan-dactivite-2023>, 17 XII 2024.

jakości administracji. Działania te pochłonęły 398,3 mld euro, czyli 21,9% zaangażowania finansowego AFD. Znaczna część środków, wynosząca 536 mld euro (29,5% budżetu kategorii *governance*), została przeznaczona na projekty wspierające finansowanie zrównoważonego rozwoju⁴⁸.

Tabela 1. Programowanie sektorowe i cele inicjatyw AFD

Sektory		Cztery zakresy transformacji
– rolnictwo i rozwój obszarów wiejskich – bioróżnorodność – klimat – kryzysy i konflikty – woda i kanalizacja – edukacja obywatelska i solidarność międzynarodowa – edukacja i szkolenia – równość płci – zatrudnienie – energia – rządzenie (ang. <i>governance</i>) – inicjatywy kulturowe, innowacyjność – infrastruktura – walka z nierównościami – mobilność i transport – cyfryzacja i innowacje – zdrowie i ochrona socjalna – społeczna przedsiębiorczość – sport i rozwój – system finansowy – zrównoważone miasta	=>	– gospodarcza i finansowa – energetyczna – cyfrowa i technologiczna – polityczna i obywatelska

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji na stronie internetowej www.afd.fr/fr/nos-domaines-action.

Największe środki finansowe, wynoszące 773,2 mld euro, czyli 42,6% całkowitego budżetu w kategorii *governance*, przeznaczono na działania w czwartym obszarze – stabilizację makroekonomiczną i reagowanie kryzysowe. Ten kluczowy filar interwencji odegrał istotną rolę w zapewnianiu stabilności w sytuacjach kryzysowych oraz wspieraniu długoterminowego rozwoju gospodarczego⁴⁹.

W 2023 roku zrealizowano 108 nowych projektów w analizowanym obszarze, co oznacza dziewięciokrotny wzrost w porównaniu z bazowym rokiem 2016, kiedy to wdrożono zaledwie 17 projektów. Na te inicjatywy przeznaczono w roku 2023 łącznie 14,3% zobowiązań finansowych grupy AFD, co odpowiada niemal 2 mld euro (zob. wykres 1).

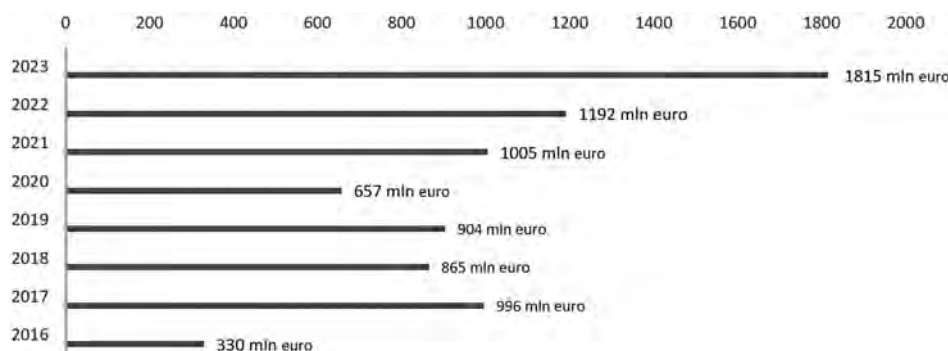
Od 2016 roku na pomoc w zakresie działań prodemokratycznych wydano łącznie ponad 7,8 mld euro. Niemalże 49,5% tej kwoty zostało skierowane do Afryki Subsaharyjskiej, przeważnie byłych kolonii. Dominacja kontynentu afrykańskiego znajduje dwojakie wytłumaczenie. Z jednej strony w Afryce znajduje się najwięcej państw

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Tamże.

rozwijających się, typowanych do wsparcia przez Komitet Pomocy Rozwojowej OECD. Z drugiej strony wybór ich jest zgodny z listą 19 państw priorytetowego wsparcia, zakwalifikowanych w ten sposób przez CICID w 2018 roku⁵⁰.

Wykres 1. Ewolucja wysokości wsparcia finansowego w sektorze governance w latach 2016-2023

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji na stronie internetowej www.afd.fr.

Zgodnie ze wspomnianą wcześniej Międzynarodową Strategią Równości między Kobietami i Mężczyznami działania na rzecz upodmiotowienia kobiet stanowią priorytet francuskiej polityki rozwoju. Wśród 21 obszarów wsparcia AFD sektor „równość płci” jest promowany osobno. Co więcej, jest on celem transversalnym, deklarowanym niemal we wszystkich pozostałych sektorach współpracy rozwojowej. Projekty z zakresu promocji równości płci są tematycznie zgodne z priorytetami wyznaczonymi we francuskiej strategii na rzecz równości płci. Przeważają działania mające na celu ułatwianie dostępu do rynku pracy, promowanie przedsiębiorczości oraz zwiększanie uwzględniania kwestii związanych z płcią w budżetach krajowych⁵¹.

Deklaracjom programowym towarzyszą projekty realizowane w terenie i konkretne wsparcie finansowe. Już w 2021 roku udało się zwiększyć poziom finansowania działań obszaru „równość płci” do 50% ogółu rocznego budżetu pomocy rozwojowej, zakładany zgodnie z Międzynarodową Strategią Francji na rzecz Równości Kobiet i Mężczyzn (2018) na rok 2022. Ewolucję poziomu finansowego wsparcia w sektorze „równość płci” przedstawia szczegółowo wykres 2.

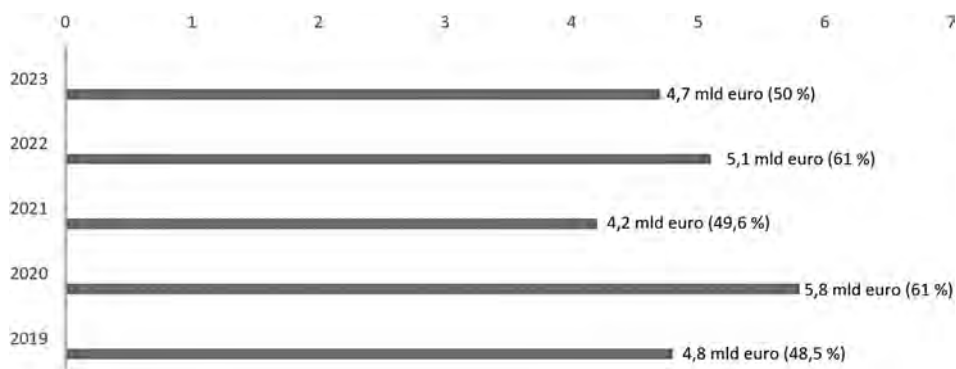
Działania w zakresie promowania równości kobiet i mężczyzn na arenie międzynarodowej podejmowane są także na poziomie władzy prezydenckiej. Szczególnie aktywny w tym względzie jest Emmanuel Macron, który uznał promowanie praw kobiet

⁵⁰ Na liście priorytetowego wsparcia znalazło się 18 państw z Afryki i jedno kontynentu Ameryki Północnej: Benin, Burkina Faso, Burundi, Komory, Dżibuti, Etiopia, Gambia, Gwinea, Haiti, Liberia, Madagaskar, Mali, Mauretania, Niger, Republika Środkowoafrykańska, Demokratyczna Republika Konga, Senegal, Czad, Togo. Zob. Ministère de l'Europe et des Affaires Étrangères [online] https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/annexe_cle49f283.pdf, 17 XII 2024.

⁵¹ Zob. [online] <https://www.afd.fr/fr>, 17 XII 2024.

za priorytet swojej prezydentury. Prezydent Francji angażuje się na arenie międzynarodowej na różnych forach, w tym w ONZ, UE, G7 i G20. Podczas przewodnictwa Francji w Grupie G7 szczególną uwagę poświęcono walce z dyskryminacją wobec kobiet. Prezydent Macron ogłosił wówczas inicjatywę „Partnerstwo Biarritz”, zaprezentowaną podczas szczytu G7 w Biarritz w czerwcu 2019 roku. Francuska dyplomacja feministyczna, oficjalnie zapoczątkowana w trakcie tego samego szczytu, opiera się na wszechstronnym podejściu, łącząc działania na rzecz praw kobiet w takich dziedzinach, jak: ochrona klimatu, prawa seksualne i reprodukcyjne, edukacja oraz przeciwdziałanie przemocy ze względu na płeć⁵².

Wykres 2. Wysokość finansowego wsparcia w sektorze „równość płci”

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji na stronie internetowej www.afd.fr, 17 XII 2024.

Wraz z Meksykiem Francja współorganizowała Forum Równości Pokoleń (Forum Génération Égalité) zainicjowane przez Organizację Narodów Zjednoczonych, które odbyło się w Paryżu w lipcu 2021 roku. Francja realizuje powzięte zobowiązania poprzez konkretną pomoc finansową. W 2023 roku 400 mln euro zostało wyasygnowane na projekty z zakresu zdrowia seksualnego i reprodukcyjnego. Ponadto na wsparcie praw kobiet przeznaczono 175 mln euro w ramach Globalnego Partnerstwa na rzecz Edukacji Kobiet i dziewcząt⁵³. Zwiększeniu też uległ budżet Funduszu Wsparcia dla Organizacji Feministycznych (FSOF) do 250 milionów euro na 5 lat (2023–2027).

ZAKOŃCZENIE

Z analizy wynika, że Francja wspiera i promuje wartości demokratyczne w działaniach zewnętrznych, jednak współpraca na rzecz demokracji nie jest wyodrębnioną polityką, lecz integralną częścią oficjalnej pomocy rozwojowej. Podejście to wpisuje się w dominujący w instytucjach zachodnich, takich jak Unia Europejska czy Bank Światowy, nurt

⁵² *Diplomatie féministe...*

⁵³ Tamże.

inspirowany teoriami modernizmu, które zakładają, że liberalizm polityczny jest naturalnym rezultatem rozwoju gospodarczego.

Francuska polityka kładzie większy nacisk na promocję efektywnych instytucji (*good governance*) i przejrzystych reguł (ang. *rules of law*), pomijając jednocześnie kluczowe elementy demokracji instytucjonalnej, takie jak: wolne wybory, system wielopartyjny, prawo do zrzeszania się czy wolność słowa. Taka wybiórczość może budzić wątpliwości, zwłaszcza że Francja aspiruje do roli potęgi normatywnej, promującej demokrację w Europie i poza nią, co wyraźnie podkreślają dokumenty strategiczne, takie jak Mapa drogowa wpływu⁵⁴.

Brak kompleksowego podejścia do promocji demokracji w relacjach z państwami trzecimi można jednak interpretować jako pragmatyczną strategię. Francja koncentruje się na działaniach, w których ma największe szanse na sukces, unikając obszarów mogących wywoływać kontrowersje lub przynieść ograniczone rezultaty.

Selektywne podejście Francji pozwala jej także unikać oskarżeń o paternalizm w stylu *The West Knows Best* czy zarzutów o neokolonializm.

Co więcej, promocja wartości demokratycznych zostaje niejako włączona z realizacją Celów Zrównoważonego Rozwoju Agendy 2030. Zobowiązanie ich wypełnienia wyraziły wszystkie państwa członkowskie ONZ w 2015 roku. Taki kontekst nadaje uniwersalny charakter działaniom Francji i wzmacnia ich legitymizację, podkreślając jednocześnie znaczenie Agendy 2030 jako platformy dla szerzenia demokratycznych wartości.

Dla Francji promocja demokracji kanałami pomocy rozwojowej niejako pod przykrywką 17 Celów Zrównoważonego Rozwoju nie tylko ogranicza zakres potencjalnych oskarżeń o prowadzenie polityki interwencjonizmu, ale także umożliwia prowadzenie jakichkolwiek działań prodemokratycznych. Taką konkluzję uprawomocnia fakt coraz żywszej krytyki polityki zagranicznej Francji.

Zarzuty koncentrują się głównie na rozbieżności między retoryką a rzeczywistymi działaniami. Francja, jak zauważono, aspiruje do roli potęgą normatywnej, prowadzącej dyplomację wpływu, przestrzegającej prawa międzynarodowego i propagującej je w swoich działaniach zewnętrznych. W rzeczywistości jednak priorytetowo traktuje własne interesy, wiodąc politykę zagraniczną przez pryzmat politycznych i gospodarczych uwarunkowań, co często prowadzi do współpracy z reżimami autorytarnymi o wątpliwej demokratycznej legitymacji i łamiącymi prawa człowieka⁵⁵.

BIBLIOGRAFIA

Börzel T.A., Risse T., *Venus Approaching Mars? The European Union's Approaches to Democracy Promotion in Comparative Perspective*, [w:] *Promoting Democracy and the Rule of Law: American and European Strategies*, red. A. Magen, T. Risse, M.A. McFaul, Londyn 2009, https://doi.org/10.1057/9780230244528_2.

⁵⁴ *Stratégie d'influence par le droit...*

⁵⁵ Temat kontestacji promocji demokracji w działaniach zewnętrznych Francji jest podejmowany w innych opracowaniach autora, również jako wynik badań prowadzonych w ramach projektu H2020 SHAPEDEM_EU.

- Calmy-Rey M., *La Francophonie dans la gouvernance mondiale*, „Géoéconomie” 2010, vol. 55, no. 4, <https://doi.org/10.3917/geoc.055.0031>.
- Carothers T., *Democracy assistance. Political vs. developmental?*, „Journal of Democracy” 2009, vol. 20, no. 1, [online] <https://www.journalofdemocracy.org/wp-content/uploads/2012/03/Carothers-20-1.pdf>.
- Dahl R., *Demokracja i jej krytycy*, przeł. S. Amsterdamski, Kraków 1995.
- Democracy Abroad. Different European Approaches to Supporting Democracy. A Comparative Review of the Democracy Support Policies of Different European States*, European Partnership for Democracy, III 2019, [online] <https://epd.eu/content/uploads/2023/08/Democracy-Abroad-Different-European-Approaches-to-Supporting-Democracy.pdf>.
- Democracy Index 2023. Age of conflict*, Economist Intelligence Unit, 2024, [online] <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2023/>.
- Development Initiatives*, OECD Creditor System, Statista, [online] https://www.oecd.org/en/publications/serials/creditor-reporting-system-on-aid-activities_g1gha57a.html.
- Diplomatie féministe*, Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères, [online] <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/politique-etrangere-de-la-france/diplomatie-feministe/>.
- Droits de l'Homme*, Ministère de l'Europe et des Affaires Etrangères, [online] <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/politique-etrangere-de-la-france/droits-de-l-homme/>.
- Droits humains et développement. Une approche de la coopération au développement fondée sur les droits humains*, [online] https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/droits_humains_fr_cle04c451.pdf.
- Feuille de route de l'influence, Etude et rapport*, Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères, I 2019, [online] https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/feuille-de-route-influence_print_dcp_v6_cle8f2fa5.pdf.
- French Official Development Assistance in Figures*, Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères, [online] <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/french-foreign-policy/development-assistance/french-official-development>.
- Gouvernance – Bilan d'activité 2023*, AFD Groupe, [online], <https://www.afd.fr/fr/ressources/gouvernance-bilan-dactivite-2023>.
- Huntington S.P., *Trzecia fala demokratyzacji*, przeł. A. Dziurdzik, Warszawa 2009.
- La France et l'Europe dans le monde. Le livre blanc sur la politique étrangère et européenne de la France 2008-2020*, [online] <https://www.vie-publique.fr/files/rapport/pdf/084000459.pdf>.
- La loi de programmation relative au développement solidaire et à la lutte contre les inégalités mondiales*, [online] https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/20210720_brochure_loi-deve-lopement_cle02148f.pdf.
- Le Comité interministériel de la coopération internationale et du développement (CICID)*, Ministère de l'Economie des Finances et de l'Industrie, [online] <https://www.tresor.economie.gouv.fr/tresor-international/l-aide-au-developpement/le-comite-interministeriel-de-la-cooperation-internationale-et-du-developpement-cicid>.
- Le Groupe Agence Française de Développement, [online] <https://www.afd.fr/fr/le-groupe-agence-francaise-de-developpement>.
- Le Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères en bref*, [online] https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/fr_meae-en-bref-2024_cle02c7f8.pdf.

- Lefebvre M., *La puissance*, [w:] *La politique étrangère de la France*, red. M. Lefebvre, Paris 2019.
- Lord C., *Diplomatie publique et soft power*, „Politique Américaine” 2005, no. 3.
- Mantouiu E., *Unfolding Trends in European Democracy Support*, European Democracy Hub, 27 III 2024, [online] <https://europeandemocracyhub.epd.eu/unfolding-trends-in-european-democracy-support/>.
- Marchesin P., *Démocratie et développement*, „Revue Tiers Monde” 2004, no. 179.
- Ministère de l'Europe et des Affaires Etrangères, [online] https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/annexe_cle49f283.pdf.
- Naudet J., Trichet M., Rioux R., *Le 18ème ODD? Démocratie, développement et aide internationale*, „Policy Paper” 2024, no 15, AFD, [online] <https://www.afd.fr/fr/ressources/le-18e-odd-democratie-developpement-et-aide-internationale>.
- Nos domaines d'action*, Le Groupe Agence Française de Développement, [online] <https://www.afd.fr/fr/nos-domaines-action>.
- Nye J.S., Jr., *Soft Power. The Means to Success in World Politics*, New York 2004.
- Organisation Internationale de la Francophonie, [online] <https://www.francophonie.org/qui-sommes-nous-5>.
- Qu'est-ce que l'aide publique au développement?*, Le ministère de l'Économie, des Finances et de la Souveraineté industrielle et numérique, [online] <https://www.economie.gouv.fr/cedef/aide-publique-au-developpement>.
- Ranking of the Largest Development Aid Donors in 2022*, [online] <https://www.statista.com/statistics/263287/ranking-of-the-largest-development-aid-donors>.
- Stratégie d'influence par le droit 2023-2028*, Ministère de l'Europe et des Affaires Etrangères, [online] https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/strategie_d_influence_par_le_droit_2023-2028_cle822128.pdf.
- Stratégie internationale de la France pour l'égalité entre les femmes et les hommes (2018-2022)*, Ministère de l'Europe et des Affaires Etrangères, [online] https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/strategie_internationale_egalite_femmes-hommes_web_cle089345.pdf.
- The 17 Goals*, United Nations, [online] <https://sdgs.un.org/goals>.
- Thompson L., Ahmed S., Khokar T., *Defining Feminist Foreign Policy*, International Center for Research on Women, [online] https://www.icrw.org/wp-content/uploads/2022/01/FFP-2021Update_v4.pdf.
- Traisnel Ch., *La Francophonie, entre langue partagée et espace de négociation politique*, „Hermès” 2015, vol. 71, no. 1.
- Vaisse M., *Une puissance moyenne?*, [w:] red. B. Badie, *La France, une puissance contrariée. L'état du monde*, Paris 2021.

Ewa SZCZEPANKIEWICZ-RUDZKA – adiunkt w Instytucie Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych UJ, w Katedrze Stosunków Międzynarodowych i Polityki Zagranicznej. Jej zainteresowania badawcze obejmują współczesną historię krajów Maghrebu, ze szczególnym uwzględnieniem transformacji politycznych, społecznych i kulturowych, politykę Unii Europejskiej w regionie Morza Śródziemnego oraz teorie demokracji.